

DANIŞMENDOĞLU MELİK ŞEMSEDDİN İSMAİL DÖNEMİNDE BASILMIŞ BİR BAKIR SİKKE

Ceren Ünal*

Özet

Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi sikke seksiyonunda yer alan Melik Şemseddin İsmail döneminde basılan bakır sikke Anadolu’da yaşanan kültürel etkileşime açık bir örnektir. Bakır sikkenin ön yüzünde yer alan, Bizans sikke ikonografisi üslubunda kare arkalıktaki tahtta oturan İsa betiminin Danişmendoğulları tarafından da kullanılması, Anadolu’da bu dönemde yaşanan siyasi, kültürel ve ticari durumu gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Danişmendoğulları Sikkeleri, Bizans, Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi, Melik Şemseddin İsmail.*

Abstract

A Copper Coin minted in the period of Danismendoglu Malik Şemseddin İsmail

Copper coin which was attributed to Malik Semseddin Ismail, who was the ruler of Dānīshmend, located in the coin section of Kuva-yi Milliye Museum, Balıkesir. Copper coin is the example of a cultural interaction between Turks and Byzantine in Anatolia. Enthroned Christ on the obverse of copper coin was also used by Danishmendids. This demonstrates political, cultural and trade interaction of the people who lived in Anatolia between the 11th-12th centuries.

Key Words: *Danishmendids Coins, Byzantine, Balıkesir, Kuva-yi Milliye Museum, Malik Şemseddin İsmail.*

Malazgirt Meydan Savaşı’nın kazanılmasından sonra Anadolu’da kurulan Türk beyliklerinden birisi de Danişmendlilerdir.¹ Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan’ın beylerinden olan Danişmend Gazi’nin² kurmuş olduğu beylik, Sivas merkez olmak üzere Kayseri, Tokat, Niksar, Amasya, Malatya gibi önemli şehirleri içinde barındıran geniş bir bölgede hüküm sürmüştür.³

1085 yılında vefat eden Danişmend Gazi’nin yerine oğlu Gümüştegin geçmiştir. Gümüştegin’in beylik tahtına oturduktan hemen sonra Türkiye

* Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Manisa.

¹ Danişmendli Beyliği’nin siyasi tarihinin kaleme alınması sırasında değerli yardım ve katkılarını gördüğüm Sayın Prof. Dr. Mehmet Ersan’a teşekkür ederim.

² Danişmend Gazi’nin adı ile ilgili olarak bkz. Turan 1984, 116-117; Özaydın 1993a, 467-469.

³ Süryani Mihail, 30; Abû'l-Farac I, 1987, 331; ayrıca bkz. Özaydın 1993b, 469.

Selçuklu Sultanı Süleymanşah'ın, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş ile giriştiği savaşta hayatını kaybetmesi, Danişmendlilerin Anadolu'da güç kazanmasına ve hakimiyet sahasını genişletmesine imkân sağladı.

I.Haçlı seferinin Anadolu Türklüğü üzerinde yarattığı sarsıntının atlatılması ve kendine güven duygusunun yeniden kazanılmasında Danişmendlilerin elde ettikleri başarıların önemli katkıları vardır. Özellikle Gümüştegin'in Antakya Haçlı prinkepsi Bohemund'u esir alması⁴ ve ardından 1101 yılında üç ayı ordu halinde Anadolu'ya ulaşan yeni Haçlı kuvvetlerinin I. Kılıçarslan ve Gümüştegin'in ortak harekâtıyla⁵ imha edilmesi bu açıdan önemli başarılarıdır.

Haçlı tehlikesinin önemli oranda bertaraf edilmesinden sonra Gümüştegin'in hakimiyet sahasını genişletme faaliyetlerinde bulunduğu, bunun sonucunda hedefleri arasında bulunan Malatya'yı 1102'de feth ettiğini görüyoruz⁶.

Gümüştegin'in, Malatya'yı fethi ve Niksar'da hapis olan Bohemund'u 1103'de kurtuluş akçası karşılığı serbest bırakması⁷, Türkiye Selçuklu Sultanı ile arasının açılmasına ve iki Türk hükümdarının savaşına neden oldu⁸. Ağustos 1103'de Maraş yakınlarında yapılan savaşta yenilen I. Kılıçarslan'a yenilen Gümüştegin, Sivas'a çekildi ve 1104 yılında da vefat etti.

“İyi bir adam, memleketi imar edici ve Hıristiyanlara karşı çok merhametli bir zat” olarak vasıflandırılan⁹ Gümüştegin'in yerine oğlu Emir Gazi geçti. Emir Gazi, I. Kılıçarslan'ın 1107'de ölümü üzerine Türkiye Selçuklularında yaşanan otorite boşluğundan ve kardeşler arası mücadeleden yararlanmasını bildi. Bu bağlamda Şahinşah'ın tahttan indirilmesi ve yerine damadı I. Mesud'un sultan ilan edilmesindeki katkısı¹⁰, Danişmendlilerin Türkiye Selçuklularını da gölgede bırakan önemli bir siyasi güç haline gelmesini sağladı.

Bundan sonraki süreçte Emir Gazi, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hüküm süren siyasi teşekküllere karşı etkin bir politika izledi. 1119 yılında Antakya'ya bir akın düzenleyip Antakya Prinkepsi Roger'i mağlup etmiş¹¹, Mengücekler ile Artuklu Belek Gazi arasındaki mücadeleye müdahil olmuş,

⁴ Mateos 1987, 204-205; Abû'l-Farac II, 1987, 342.

⁵ Mateos, 218.

⁶ Süryani Mihail, 1987, 46-47; Abu'l-Farac, II, 1987, 342.

⁷ Süryani Mihail, 1987, 48; Abu'l-Farac, II, 1987, 343.

⁸ Süryani Mihail, 1987, 51.

⁹ Mateos, 1987, 225.

¹⁰ Süryani Mihail, 1987, 54-55; Anna Kommena, 1967; Türkçe çev. Bilge Umar, 1996, 499-500; Turan 1984, 159-160.

¹¹ Süryani Mihail 1987, 66-67.

ayrıca Trabzon dükü Gabras ve müttefiki Mengüceklî İshak'ı, Artuklu Belek Gazi ile birlikte mağlup ve tutsak etmiştir¹².

Emir Gazi, Gümüştegin'in vefatından sonra Türkiye Selçuklularının eline geçen ve o sırada Selçuklu meliki Tuğrul Arslan'ın hüküm sürdüğü Malatya'yı, damadı Selçuklu Sultanı I. Mesud ile birlikte 1124 yılında ele geçirdi¹³. Malatya'nın Danişmendli hakimiyetine girmesini gerekçe göstererek isyan eden Melik Arap'a karşı I. Mesud'u destekleyerek damadının tahtını korumasını sağlayan Emir Gazi, bu olaylar sırasında Ankara ve Kayseri'ye hakim olmak suretiyle¹⁴ Selçuklu topraklarının önemli bir bölümünü ele geçirdi. 1130 yılına gelindiğinde Emir Gazi Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini kontrol altına almıştır¹⁵.

Gerçekleştirdiği fetihler ve takip ettiği politika ile Danişmendlileri Anadolu'nun en önemli siyasî gücü haline getiren Emir Gazi, 1134 yılında vefat etti. Süryani Mikail, onun devletinde süreklilik arz eden bir asayişin hüküm sürdüğünü, hırsızların ve yağmacıların ondan çok korktuğunu ifade etmektedir¹⁶. Emir Gazi'nin Muhammed, Yağıbasan, Yağan ve Aynüddeve adlarında dört oğlu bulunuyordu¹⁷.

Emir Gazi'nin vefatından sonra oğlu Melik Muhammed, Danişmendli beyliği tahtına oturdu¹⁸. Melik Muhammed, Danişmendli Beyliğinde hüküm süren son dirayetli ve güçlü hükümdardır. Hakimiyetinin ilk yıllarında hem hükümdarlığına karşı çıkan kardeşleri Aynüddeve ile Yağan'ın isyanını bastırmak hem de Bizans İmparatorluğu'nun saldırılarına karşı koymak için uğraştı. Kardeşlerini etkisiz hale getirdi¹⁹.

Danişmendliler arasındaki taht mücadelesi sırasında Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos, 1135'de Kastamonu ve Çankırı'yı ele geçirmişti. Melik Muhammed, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud ile İmparatora karşı ittifak yapınca Bizans kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı²⁰.

Hakimiyeti süresince Çukurova'da Ermeni Baronluğuna, Orta ve Kuzeybatı Anadolu'da Bizans İmparatorluğuna karşı başarılı mücadeleler veren Melik Muhammed, 1143'de Kayseri'de vefat etti²¹. Kanunları uygulamadaki titizliği, adaletin tesis edilmesindeki hassasiyeti ve Kayseri'nin imâr

¹² Süryani Mihail 1987, 67; Abu'l-Farac, II, 1987, 356; ayrıca bkz. Turan 1984, 162-163.

¹³ Süryani Mihail, 82; ayrıca bkz. Turan 1984, 168.

¹⁴ Süryani Mihail, 87-88; Abu'l-Farac, II, 1987, 360-361;

¹⁵ Süryani Mihail, 92; Abu'l-Farac, II, 1987, 363; Turan 1984, 170; Özaydın, 1993b, 470.

¹⁶ Süryani Mihail, 103.

¹⁷ Turan 1984, 173; Özaydın 1993b, 470.

¹⁸ Süryani Mihail, 103.

¹⁹ Yağan öldürüldü, Aynüddeve ise Malatya'ya kaçtı. Bkz. Özaydın 1993b, 471.

²⁰ Turan 1984, 173.

²¹ Süryani Mihail, 119; Papaz Grigor 1987, 296; Abu'l-Farac, II, 1987, 376.

edilmesindeki gayretleri kaynaklara yansıyan²² Melik Muhammed ile ilgili olarak Niketas, onun çok büyük bir güce ulaştığını, Gürcistan ile Mezopotamya'nın bazı yerlerini hakimiyeti altında tuttuğunu ve Bizans şehirlerinin en azgın, en cesur ve en tehlikeli düşmanı olduğunu yazar²³.

Melik Muhammed'in Zünnun, Yunus ve İbrahim adında üç oğlu bulunuyordu. Zünnun veliaht ilan edilmesine rağmen, diğer Melik Muhammed'in kardeşi ve Sivas meliki Yağıbasan, Sivas'ta, Zünnun Kayseri'de, Emir Gazi'nin oğlu Aynüddeve Malatya'da hakimiyetini kurmuş ve böylece Danişmendliler üç kola ayrılmışlardır²⁴.

Danişmendlilerin üç kola ayrılması ve taraflar arasında başlayan mücadele bu Türk beyliğinin zayıflamasına, I.Mesud'un Danişmendliler üzerinde hakimiyet kurma ve Türkiye Selçuklularının hakimiyet alanlarını genişletmesine zemin hazırladı.

Danişmendli beyleri, gerek Sultan I. Mesud'un gerekse II. Kılıçarslan'ın her geçen gün güçlenmesinin önünde durabilmek için Bizans İmparatoru ve Nureddin Mahmud'un yardımlarına başvurmanın dışında çeşitli ittifak denemelerinde bulunmuşlar, ancak Türkiye Selçuklu Devleti'nin yükselmesinin önünde duramamışlardır.

I. Mesud'un vefatından sonra Türkiye Selçukluları tahtına oturan II. Kılıçarslan, Danişmendli hanedanına mensup iki eniştesinden Yağıbasan'a Sivas, Amasya, Ankara'yı, Zünnun'a ise büyük ve zengin Kayseri şehrini verdi²⁵.

Danişmendli beyleri, II. Kılıçarslan'ın kardeşleri ile mücadelesini fırsat bilerek Yağıbasan'ın öncülüğünde iki kez Selçuklulara karşı harekete geçtiler ise de din adamlarının araya girmesiyle savaş önlendi (1155)²⁶. Yağıbasan, Selçuklu etkisinden kurtulmak ve bölgede etkin olabilmek için Bizans başta olmak üzere çeşitli ittifak denemelerinde bulunmuş, ancak başarılı olamamış ve 1164'de vefat etmiştir²⁷.

Yağıbasan'ın ölümü üzerine hanedan mensupları arasında başlayan mücadeleden yararlanan II. Kılıçarslan, 1165'de Elbistan, 1169 (veya 1171)'de Kayseri ve Zamantı'da Danişmendli hakimiyetine son verdi²⁸.

²² Süryani Mihail, 103; Abu'l-Farac, II, 1987, 367.

²³ Niketas Khoniates 1995, 22; Özyaydın 1993b, 471.

²⁴ Kardeşler arasındaki mücadeleler için bkz. Turan 1984, 177-178; Özyaydın 1993b, 471.

²⁵ Turan 1984, 192-193; Özyaydın 1993b, 471-472.

²⁶ Papaz Grigor 1987, 313-315; ayrıca bkz. Turan 1984, 198-199; Özyaydın 1993b, 471-472.

²⁷ Özyaydın 1993b, 472.

²⁸ Özyaydın 1993b, 472.

Yağıbasan'ın ölümünden sonra karısı, Zünnun'un kardeşi İbrahim'in on altı yaşındaki oğlu İsmail ile evlenerek onu hükümdar ilan etmişti. 1172 yılında hüküm süren şiddetli kış, Danişmendli beyi İsmail'in sonunu hazırladı.

Şiddetli kış nedeniyle insanlar evlerinden çıkamaz ve hiç kimse bir köyden diğerine gidemez olmuş, çadırlarda yaşayanlar ve yol üzerinde bulunan seyyahlar kar içinde kalarak boğulmuşlardı.

Kıtlık, Sivas'ta her yerden şiddetli olduğundan şehrin ileri gelenleri, ambarları buğday dolu olan Danişmend oğlu İsmail'den kendilerine ve adamlarına buğday vermesini rica ederek, ancak bu sayede ölmeden yaz mevsimini bulabileceklerini söylediler. Açlık nedeniyle ölümlü yüz yüze gelen bu insanların isteğini geri çeviren Sivas hakimi İsmail ile hanımı ve kendilerine bağlı olanlardan yaklaşık 500 kişiği öldürdüler. Şehri ileri gelenleri toplanıp Nureddin Mahmud'a sığınmış olan Zünnun'u Sivas'a davet ettiler. Zünnun, Nureddin'in yardımıyla Sivas'a ulaşıp tahta oturdu (1172)²⁹. Ancak Nureddin Mahmud'un 1174'de ölümünden sonra II. Kılıçarslan, 1175'de Sivas'ı, 1178'de de Malatya'yı alarak Danişmendli Beyliğini ortadan kaldırdı³⁰.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına önemli katkıları bulunan Danişmendilerin hakim oldukları bölgenin sosyal şartlarını iyi okudukları anlaşılmaktadır. Ticari aktivitelerin aksamadan sürdürülebilmesini sağlamak için olsa gerek, sikkelerinde Yunanca yazılara ve Hıristiyanlığa ait motiflere yer vermekten kaçınmamışlardır.

Dönemin kaynaklarında, Danişmendoğullarının ele geçirdikleri bölgelerde halkın kullandığı mevcut sikke birimleri ve tiplerini değiştirmediklerinden bahsedilmektedir. Malatyalı Süryani Mikhail, Danişmendliler idaresi altında şehrin bolluk ve refah içerisinde olduğunu ifade eder. Diğer Danişmendli idarecileri gibi, Danişmendli Emiri Gümüştekin Ahmed Gazi'nin hakimiyetine aldığı bölgelerde yaşayan halkın alışkın olduğu para sistemini değiştirmeden, kendi adına Rumca sikkeler bastırđı da bilinmektedir.³¹

Günümüze kadar gelmiş sikke buluntuları doğrultusunda Danişmendlilerin sadece bakır sikke bastırđıkları bilinmektedir. Danişmendliler döneminde basılan sikkelerin betim üslubu bakımından Bizans İmparatorluğu ile etkileşim halinde oldukları açık olduğu gibi, sadece bakır sikke birimini

²⁹ Abu'l-Farac, II, 1987, 413-414; ayrıca bkz. Özeydin 1993b, 472-473.

³⁰ Özeydin 1993b, 472-473.

³¹ Turan 2010, 174.

kullanmaları ise çeşitli etkenlere bağlanabilir.³² Elde edilmesi kolay olmayan değerli madenlerden altın ve gümüş birimde Danişmendilere ait sikke buluntusu olmaması, ekonomik ve ticari bakımlardan bu tip sikkeleri bastırarak güce ulaşmamış olduklarını göstermektedir. Bu etkenlerden en önemlisi ise, Anadolu'da yerel ticarete uzun süredir sirkülasyonda en çok dolaşan ve kolay bulunan bakır sikke birimi ve fraksiyonlarının kullanılması olmalıdır. Danişmendilerin Anadolu'da varlıklarını sürdürdükleri dönemde, hüküm süren farklı kültürlerin ortak iletişim araçlarından biri olan ticarete, sirkülasyonda olan sikkelerden rahatlıkla bulunabilen bakır sikke birimini tercih etmeleri olağandır.

11. ve 12. yüzyıllarda Doğu Anadolu'da hüküm süren Beyliklerden Saltuklu, Artuklu, Mengücek ve Anadolu Selçuklu sikkelerinde form ve tasvir birlikteliği olduğu yapılan çalışmalarla belirlenmiştir.³³ Türk Beyliklerinin benzer tasvir tiplerini kullanmalarının yanı sıra, Bizans sikke ikonografisini de devam ettirdikleri sikke buluntularından anlaşılmaktadır. Danişmendoğulları Beyliği idarecilerinin, Bizans sikke ikonografi geleneğinde yer alan tam cepheden hükümdar portresi (Melik Nasıreddin Yağbasan 1142-1164) ve kare arkalıklı tahtta oturan İsa tasvirini (Melik Şemseddin İsmail 1164-1172) kullandıkları da sikke buluntularından bilinmektedir. Danişmendilerin yanı sıra Artuklu beyliği de bakır sikkelerinde kare arkalıklı tahtta oturan İsa tasvirini sikkelerinin ön yüzünde kullanmıştır. Artukluların Hısnkeyfâ-Amid kolunun (Diyarbakır şubesi) beyi Fahreddin Kara Arslan'a (1148-1174) ait bakır sikkenin ön yüzünde kare arkalıklı tahtta oturan İsa tasviri yer almaktadır.³⁴ İ. Artuk çalışmasında bakır sikkenin ön yüzünde yer alan bu tasvirin Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'a (1143-1180) ait sikkeler tipinde olduğunu vurgulamaktadır. İ. Artuk'un, Bizans imparatoruna ait sikkeler ile Artuklu beyine ait sikkelerin tasvir birlikteliğine dair tespiti ikonografik anlamdaki benzerliği açıkladığı gibi tarihsel bakımdan da paralelliği ifade etmektedir.³⁵ Türk sanatında farklı sanat eserlerinde örneklerine rastlanan bağdaş kurarak oturan hükümdar tasvirinin sikke betimlerine yansıdığı bilinmektedir. Danişmendoğlu Melik Şemseddin İsmail iktidarında basılan bakır sikkenin ön yüzünde ise Türk sanatı örneklerinde çok sık kullanılan bağdaş kurarak tahtta

³² Yüzyıllardır süregelen sikke geleneğini devam ettiren ve Akdeniz havzasındaki ticari ve siyasi gücünü koruyan dönemin önemli gücü Bizans İmparatorluğunun temel sikke birimi ise altın olmakla birlikte, yoğunlukla bakır sikke birimleri sirkülasyondadır.

³³ Parlar 2006, 394.

³⁴ Sayles 1992, 7-8.

³⁵ Artuk 1993, 75, 7-8; Spengler-Sayles 1992, 7-8; Edhem 2006, s.7, Pl. 6.

oturan hükümdar betimi yerine, Bizans sikkelerinde kullanılan tahtta oturan İsa tasviri bulunmaktadır³⁶.

Danişmendoğulları sikkelerinin çapları genellikle 2.8-3.3 cm arasında ve yaklaşık olarak da 7-13 gram ağırlığındadır. Yapı ve Kredi Bankası Müzesi Koleksiyonu ve İstanbul Arkeoloji Müzesi sikke koleksiyonunda yer alan Danişmendlilere ait sikkelerde darp edildikleri darphane ya da işliğe dair herhangi bir bilgi bulunmamakta, sadece ön ve arka yüz lejandlarında adlarına bastırıldıkları idarecinin ismi ve unvanı yer almaktadır. Ayrıca sadece tek bir sikke örneği dışında sikkelerin üzerinde basım yılına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır³⁷.

Balıkesir, Kuva-yi Milliye Müzesi'nde yer alan Danişmend Melik'i Şemseddin İsmail'e ait bakır sikke (Resim 1) Danişmend Melik'ine ait az sayıdaki sikke buluntusundan biridir. 2008 yılında Kuva-yi Milliye Müzesi sikke seksiyonunda yapılan araştırma sonucu sadece tek bir örneğine rastlanan bakır sikkenin belgelenmesinin, Danişmendli Melik Şemseddin İsmail'in darp ettirdiği az sayıdaki sikke örneklerine katkı sağlayacağı açıktır. Müzelerde yapılacak çalışmalar sonucu Anadolu'da kurulan Türk Beyliklerine ait sikkelerin tespit edilerek yayınlanması sikke çalışmalarına büyük katkı sağlayacaktır. Bu anlamda, yurtdışında yapılan müzayedelerde nadir sikke buluntusu olarak satılan Melik'i Şemseddin İsmail'e ait bakır sikke, Kuva-yi Milliye Müzesinde yer alan örnek ile yapılacak diğer belgeleme ve karşılaştırmalı değerlendirme çalışmalarını destekler niteliktedir.

Bakır Sikke.³⁸

Müzesi : Kuva-yi Milliye Müzesi, Balıkesir.

Envanter No.: 2001/1421,

Ölçüleri: Çap: 29 mm, Ağırlık: 8.6 gr.

Devri: Melik Şemseddin İsmail (Hicri 559-567/Rumi 1164-1172)³⁹

³⁶ Artuklu beyi Nasıreddin Artuk Arslan'a (1200-1239) ait bakır sikkenin ön yüzünde tahtta oturarak bağdaş kurmuş ve elinde küre taşıyan hükümdar tasviri bu tasvire iyi bir örnektir. Artuk 1993, 110, 98; Spengler-Sayles 1992, 154; Edhem 2006, s.67, Pl. IV, 95.

³⁷ Parlar 2006, 394.

³⁸ Sikkenin İstanbul Arkeoloji Müzesi İslami sikkeler seksiyonu ve Yapı Kredi koleksiyonunda benzer örnekleri bulunmaktadır. Benzer örnekler için bakınız; Resim 1-7. Resim 4-5 ve 6 örneklerinde ise ön ve arka yüzler tam ters olarak yerleştirilmiştir. Sikke sınıflamasında ön yüzünde idarecinin betimi, arka yüzde ise idarecinin ünvanı ve kimi zaman da sikkenin basım yeri ve tarihini içeren lejand bulunmaktadır. Örneklerdeki ön ve arka yüzler doğru biçimde düzeltilerek yerleştirilmiştir. Sikkelerin ön ve arka yüzlerinin belirlenmesi konusunda oldukça sık yapılan yanlışlığın düzeltilmesi bakımından yapılacak her yeni çalışma katkıda bulunacaktır.

Resim 1

Ön Yüz: Kare arkalıklı tahtta oturan hükümdar tasviri. Çift sıra nokta bordür ile çevrelenmiştir. Nokta bordür ile çevrelenen tahtın üst ve alt, sağ ve sol köşelerinde üç nokta bezeme süs yer alır. Sikkeyi çevreleyen lejand korozyona uğradığı için okunamamaktadır.

Arka Yüz: Ortada (el Me)likü'l-Al(imü) /' Adil Şemsü /'d-dünya ve'd-din, "alim ve adil hükümdar Şemseddünya veddin. "⁴⁰

Anadolu'da kurulan Türk Beyliklerine ait sikkelerde Bizans İmparatorluğuna ait sikke tasvirlerinden birebir örneklerin yer alması ise ele geçirdikleri yerdeki işlevini yitirmemiş darphane ve işliklerin kullanılması olarak açıklanabilir. Ele geçirdikleri yerlerde uzun zamandan beri var olan ve kullanılan sikke basım sistemini koruyarak devam ettirdikleri gibi, gayrimüslim halkla kültürel ve ticari ilişkilerini de geliştirerek devam ettirmek amacıyla ortak unsurlar taşıyan sikkeler bastırmışlardır. Danışmendilerin hakimiyetleri altına aldıkları yerlerde yaşayan Bizans halkına siyasi, kültürel ve ticari

³⁹ Görsel olarak sikkenin ön ve arka yüzünde yer alan tasvir ve lejandın daha net olarak sergilenmesi amacıyla sikke gerçek ölçülerinden farklı ölçüler ile sunulmaktadır.

⁴⁰ Sikkenin İstanbul Arkeolojisi Müzesi'nde yer alan benzer örneği İbrahim Artuk'un 1971 tarihli çalışmasında; ön yüzünde Melik Şems el-Din İsmail'e atfedilen isim ve unvanını içeren üç sıralı yazıt ve arka yüzünde ise nokta daire içinde bir taht üzerinde oturmuş İsa tasviri ve lejand biçiminde tanımlanmıştır. Kutsal kişi tasvirinin ön yüzde ve sikkeyi bastıran idarecinin isim ve ünvanının arka yüzde yer alması gerektiğini için İbrahim Artuk'un tanımladığı ön ve arka yüz tipleri değiştirilmiştir. Ayrıca, İ. Artuk çalışmasında sikkenin basım tarihi olarak Rumi 1166-1168/Hicri 562-564 tarihlerini vermekle birlikte, çalışmaya konu olan bakır sikkenin ön ve arka yüzünün kısmi korozyona uğraması nedeniyle kesin bir tarih vermemekle birlikte yaklaşık olarak benzer yıllara ait olduğu düşünülmektedir. Benzer örnek için bakınız; Artuk 1971, s.385, 1181; YKY 1994, s.23, 15; YKY 2009, s.127, 15010.

bakımdan gösterilen pozitif yaklaşıma ait en açık örneklerden birini de sikkeler oluşturmaktadır.

Bizans sikke ikonografisinde 11. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve daha sonraki yüzyıllarda da kullanımına devam edilen kare arkalıklı tahtta oturan İsa tasvirinin Danişmendoğulları Beyliği, Sivas kolu beyi Melik Şemseddin İsmail'in sikkelerinde benzer bir biçimde kullanılması, bu dönemde Anadolu'da var olan zengin mozağin çok belirgin bir izidir. (Fig. 1-7.) Bizans sikke ikonografisinde İsa tasviri ilk olarak II. Iustinianos'un (685-695 ve 705-711) altın sikkelerinde büst portresi ile yer almış, fakat 726-843 yılları arasında İkonoklazma dönemiyle kutsal kişilerin betimlerinin yasaklanması sonucu III. Mikhail'in (842-867) iktidarına kadar sikke tasvirlerinde yer almamıştır. I. Basileios'un (867-886) tahta geçmesi ile sikke ikonografisinde yeni bir İsa tasvir tipi ortaya çıkar; lir arkalıklı tahtta oturan İsa. Tahtta oturan İsa betiminin Bizans sikke ikonografisine giriş süreci ile tipolojik bakımdan üç farklı betim görülür; lir arkalıklı tahtta oturan, kare arkalıklı tahtta oturan ve arkalıksız tahtta oturan İsa tasvirleri farklı dönemsel gelişim sürecini takip eder.⁴¹ Kare arkalıklı tahtta oturan İsa tasviri ilk olarak imparator III. Romanos Argyros'un (1028-1034) altın sikkelerinin ön yüzünde yer almıştır. Bu tarihten itibaren kare arkalıklı tahtta oturan İsa betimi Bizans sikke ikonografisinde imparatorluğun 1453 yılında son bulmasına kadar kullanılmaya devam etmiştir.⁴²

Günümüzde Bizans ikonografisi ve sikkeleri konusunda çalışan uzmanların sikke betimlerinde kullanılan taht tipleri hakkında farklı görüşleri bulunmaktadır. Sikkelerde yer alan tahtta oturan imparator tasvirindeki taht tipinin dönemin saray yaşamında kullanılan objesinin birebir tasvir sanatına yansıtıldığı görüşünün yanı sıra, betimlerde yer alan taht tiplerinin sadece dönemin sanat modası gereğince tasvir edildiğine dair görüşlerde bulunmaktadır. Lir, kare ve arkalıksız taht tiplerinin sikke tasvirlerinde kullanımlarının farklı tarihsel süreç izlediği göz önüne alınacak olursa, dönemsel tercih edilen tasvir tipleri oldukları izlenimi daha güçlü bir düşüncedir.

⁴¹ Ünal 2010, 101, 131-144.

⁴² Bizans sikke ikonografisinde ilk defa 11. yüzyıl basımı sikkelerde kullanılan kare arkalıklı tahtta oturan İsa betimi, imparatorluğun son yüzyılına kadar Bizans sikke ikonografisinde değişmeyen bir tip olarak yerini almıştır. Ünal 2010, s.326. Özellikle, 11. yüzyıla tarihlenen sikkelerin bir çoğunda tahtta oturan İsa betimi farklı dizayn tipleri ile ortaya çıkmaktadır. İsa'nın kare arkalıklı tahtta oturduğu betimi, ellerinin duruş pozisyonuna göre kendi içerisinde sınıflanmaktadır. Ünal 2010, 112.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Danişmendliler ya da Artuklular'a ait sikkeler genellikle Bizans imparatorları III. Romanos (1028-1034)⁴³ ve II. Ioannes (1118-1143)⁴⁴ dönemlerinde bastırılan altın sikkeler ile karşılaştırılarak aralarındaki tasvir birliktelikleri vurgulanmıştır. Farklı dönemlerde Bizans tahtında bulunmuş olan iki imparatorun altın sikkelerinin ön yüzünde kare arkalıklı tahtta oturan İsa ve arka yüzlerinde ise imparatoru taçlandıran Meryem tasvirleri yer almaktadır. Melik İsmail adına basılan bakır sikkenin ön yüzünde yer alan kare arkalıklı tahtta oturan İsa tasviri ile Bizans imparatorları III. Romanos ve II. Ioannes'in altın sikkelerinin ön yüzünde yer alan tahtta oturan İsa tasvirleri arasında görülen tasvir benzerliğinin yanı sıra, Bizans bakır sikkelerinden Anonim Folles⁴⁵, D Sınıfı'nın⁴⁶ ön yüz betiminin de ayrıntı ile incelenerek karşılaştırmalı değerlendirmeye eklenmesi gerekmektedir.

Her ne kadar, genellikle III. Romanos ve II. Ioannes'e ait altın sikkelerin ön yüzü ile Danişmend Beyi Melik Şemseddin İsmail adına basılan sikkenin ön yüz betimi karşılaştırılmış olsa da, aynı madenden üretilmiş olan imparator IX. Konstantinos (1042-1055) iktidarına atfedilen Anonim Folles, D Sınıfı'na ait bakır sikkelerin karşılaştırmada önemli bir etken olması gerekliliğidir. 1050 yılında imparatoriçe Zoe'nin ölümünü takiben imparator IX. Konstantinos tarafından bastırılan Anonim Folles Sınıf D sikkeleri tarih bakımından Melik Şemseddin İsmail'in bakır sikkeden yaklaşık olarak yüz yıl öncesine dayanmakla birlikte, her iki bakır sikke karşılaştırıldığında tasvir üslubu olarak aralarında büyük benzerlikler bulunmaktadır.⁴⁷ Anonim Folles D Sınıfı bakır sikke ile bakır sikkenin ön yüzlerinde yer alan İsa'nın oturduğu kare arkalıklı taht tipi, İsa'nın tahtta otururken betiminde bacalarının aldığı pozisyon, tahtın nokta bordürle betimlenmesi ve arka yüzlerde ise sikke alanında betim kullanmanın yerine unvan belirten lejandlara yer verilmesi ortak unsurları ortaya koymaktadır. III. Romanos Argyros ile Bizans sikke ikonografisine giren tahtta oturan İsa tasvirinin bakır sikke ile ancak ön yüzde kullanılan tasviri göz önüne alarak değerlendirme yapılabilir. Hem III. Romanos Argyros hem de II Ioannes Komnenos iktidarında basılan altın sikkelerin arka yüzlerinde ise

⁴³ Fig. 8-9.

⁴⁴ Fig. 10.

⁴⁵ 970-1092 yılları arasında basılan ve üzerlerinde basıldıkları dönemin imparatorunun adı ve ünvanını taşımayan bakır Bizans sikke grubuna Anonim Folles ya da Rex Regnantium Folles adı verilmektedir. Grierson 1982, 340.

⁴⁶ Fig. 11.

⁴⁷ Anonim Folles grubuna dahil bakır sikkeler 970-1092 yıllarına tarihlenirken, sınıflanan Anonim follislerin tarihsel kronolojisi ve dolayısıyla atfedildikleri imparatorlar konusunda uzmanların farklı görüşleri bulunmaktadır. Anonim follis D Sınıfı'na dahil bakır sikkeleri, çalışmalarında W. Wroth imparator X. Konstantinos'a, A. Bellinger I. Isaakios'a, Miss. Thompson ise IX. Konstantinos'a atfederler. Grierson 1973, s.638, T. 22.

tamamen farklı olarak imaratoru taçlandıran Meryem tasviri yer almaktadır. 1143-1180 yılları arasında Bizans tahtında oturan I. Manuel Komnenos döneminde basılan, III. Romanos Argyros (1028-1034) ve II. Ioannes Komnenos (1118-1143) iktidarında basılan sikkeler ile birebir aynı tasvir üslubunu taşıyan elektron sikkeler bulunması ise en önemli bir ayrıntıdır.⁴⁸ Kronoloji ön plana alındığında Melik Şemseddin İsmail dönemi ile I. Manuel Komnenos dönemlerinin kesiştiği görülmekte ve eğer herhangi bir etkileşim unsurundan bahsedilmesi gerekirse, III. Romanos Argyros ya da II. Ioannes Komnenos iktidarlarından önce bu dönemlerin karşılaştırılması değerlendirilmesi yapılmalıdır. Artuklu Beyi Fahreddin Kara Aslan döneminde basılan bakır sikkede ve Melik Şemseddin İsmail döneminde basılan bakır sikkede yer alan tahtta oturan İsa tasviri paralel dönemlerde iktidarda olan bu beylerin ortak üslupta sikke tasvirlerini kullanması ise dönemin Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos tarafından tedavüle sokulan elektron sikkeler ile etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir.

Bu tespitlerin yanı sıra, Danişmendoğlu Beyliğinin, Sivas kolunun idarecisi Melik Şemseddin İsmail adına bastırılan ve Kuva-yi Milliye Müzesi, Balıkesir sikke seksiyonu içerisinde bulunan bakır sikke betim özellikleri bakımından Bizans imparatorluğu sikke gruplarından Anonim Folles, Sınıf D (1050-1060) ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Sikke buluntularının az olması, alanda çalışan uzman sayısının ve konu ile yapılan çalışmaların oldukça az olması, Anadolu'da kurulan Türk Beyliklerine ait sikkelerin ikonografik olarak yorumlanırken Bizans sikke ikonografisi ile etkileşimi açıklanamamaktadır. Artuklu Beyi Necmeddin Alpi döneminde basılan bakır sikkenin ön yüzünde Roma sikke geleneği içinde ikizler Kastor ve Pollux'un tasvirleri ve arka yüzünde Bizans sikke tasvir geleneğinde imparatoru taçlandıran Meryem figürünün yer aldığı düşünülürse, Melik Şemseddin İsmail döneminde basılan bu bakır sikkenin ön yüzünde yer alan tasvirin yaklaşık yüz yıl öncesine tarihlenen Anonim Folles, D Sınıfı sikkeler ya da I. Manuel Komnenos iktidarında basılan elektron sikkelerde yer alan tasvirler ile karşılaştırarak değerlendirmesinin yapılması tartışılabilir.⁴⁹

Danişmendlilerin Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu, Anadolu'da kurulmuş diğer Türk Beylikleri ve Trabzon Rum İmparatorluğu ile bölgedeki güç dengeleri anlamında siyasi ve ticari bakımlardan iletişim halinde olması sikke tasvirlerine de yansımıştır. Danişmendliler, Bizans sikke tasvir geleneği üslubundaki insan figürlü betimlere yer veren nadir bulunan sikkeleriyle, dönemin Anadolu'sunda iktidar mücadelesi yaşayan farklı

⁴⁸ Fig. 12.

⁴⁹ Ünal 2008, 203-217.

kültürlere ve dillere ait halkların arasındaki etkileşim ve sanatsal alışverişin açık örneğini oluşturur.

Ele geçirdikleri topraklarda yaşayan halkın sosyal yaşamında farklı uygulamalar ile yeni düzenlemelere gitmeyerek eski düzenlerini korumalarına izin vermek ise, yeni idareyi kolayca kabullenmelerini sağlamıştır. Bu bölgelerde halkın yaşam koşullarının iyileştirilmeye çalışılması, yeni yapılar ile mimari olarak kalkınma desteğinin sağlanması ve ticaret ile birlikte gelişen ilişkilerin sanatsal anlamda paylaşımlarla desteklenmesi halkların anlayış ve hoşgörüsüyle birlikte yaşamalarını sağlamıştır. Bu bakımdan, halkın hoşgörüsünü kazanmanın bir yolu da elden ele gezdikleri için günlük hayatın en çok içinde olan sikkelerde ortak betim üslubunun kullanılmasıdır.

Mevcut darphanenin sistemi ve sikke kalıbını kullanmanın, bu sistemi yeniden oluşturmaktan daha kolay olması da göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Yine de, Danişmendli sikkelerinin tasvirlerinde görülen Bizans etkilerini bu nedene bağlamak oldukça kolay bir açıklama olmaktadır. Anadolu'da bu dönemde çeşitli merkezlerde hakimiyet kuran tüm Türk Beyliklerinde, ele geçirdikleri topraklarda yaşayan halkın kültür ve dinine karşı gösterdikleri hoşgörünün yanı sıra, yüzyıllardan beri Anadolu'da doğu ile batı arasındaki ticaret yollarının merkezi konumundaki Bizans İmparatorluğunun bu faaliyetlerini bir parça da olsa ele geçirme amacı bulunmaktadır. Bu anlamda, iç ve dış ticari ilişkilerde yüzyıllardan beri kullanılan Bizans sikke geleneğini yıkmaktansa, karma bir üslup ile bu sistemin devam ettirilmesi amaçlanmış olmalıdır.

Müzelerimizde yer alan sikke seksiyonlarındaki buluntuların oluşturulmuş kataloglarının bulunmaması mevcut buluntu örneklerinin sergilenmesi bakımından ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Anadolu'da yaşanan siyasi ve ticari ilişkilere, etkileşime ve paylaşımına açıklık getirmesi anlamında sikke buluntuları çok önemlidir. Basıldıkları maden ve birim değerlerinin incelenmesinin ekonomik göstergeleri ortaya sermesinin yanı sıra, sikke buluntularının ikonografik bakımdan da değerlendirilmesi gerekmektedir. Sikkelerin ön ve arka yüzlerinde kullanılan tasvirlerin ikonografik bakımdan detayla araştırılmasından sonra, ait oldukları kültürün siyasi ve ticari bakımlardan ilişkide bulunduğu bölgelerdeki kültürlere ait sikke sisteminde yer alan sikkeler ile mali ve ikonografik değerleri kapsamında karşılaştırmalı değerlendirmeye başvurulmalıdır. Sikke betimlerinde açıkça sergilenen ortak kullanımlar ise farklı kültürlerin sadece sınırları paylaşmadığı, sanatsal ve işlevsel bakımlardan da karşılıklı alışveriş içerisinde olduklarını açıklamaktadır. Anadolu'da farklı tarihsel süreçlerin incelenmesinde sanatsal etkileşimin getireceği büyük katkı ise sikke buluntuları örneğinde ortaya koyulmaktadır.

Figürler⁵⁰

Fig. 1. Sikke. □. Melik Şemseddin İsmail (1164-1172)⁵¹

Fig. 2. Sikke. □.⁵² Melik Şemseddin İsmail (1164-1172)⁵³

Fig.3. Sikke. □.⁵⁴ Melik Şemseddin İsmail (1164-1172)

⁵⁰ Figürlerde yer alan sikkeler betimlerin daha net olarak görülmesi amacıyla gerçek ölçülerinden farklı olarak sunulmaktadır.

⁵¹ Helios Numismatik 2008, 258, 976.

⁵² Çap 31-33 mm, ağırlık 11.50 gram. Arka yüz; "El-Melik el-Alim el-Adil şemseddünya veddin"

⁵³ <http://mehmeteti.150m.com/danishmendids/627.htm>

⁵⁴ Ağırlık 8.35 gram. The Golden Horn Collection (12.01.2009), Lot 3510. http://www.mcsearch.info/search.html?search=similar%3A165849&view_mode=1#5

Fig. 4. Sikke. ⁵⁵ Melik Şemseddin İsmail (1164-1172)

Fig. 5. Sikke. □. ⁵⁶ Melik Şemseddin İsmail (1164-1172)

Fig. 6. Sikke. □. ⁵⁷ Melik Şemseddin İsmail (1164-1172)

⁵⁵ Ağırlık 6.22 gram. Baldwin's Auctions Ltd, Islamic Coin Auction 13 (30.10.2007), Lot265. http://www.mcsearch.info/search.html?search=similar%3A70585&view_mode=1#0

⁵⁶ Ağırlık 5.83 gram. Baldwin's Auctions Ltd, Islamic Coin Auction 13 (30.10.2007), Lot266. http://www.mcsearch.info/search.html?search=similar%3A70585&view_mode=1#1

⁵⁷ Ağırlık 10.72 gram. Classical Numismatic Group, Inc., Mail Bid Sale 78 (14.05.2008), Lot1930. http://www.mcsearch.info/search.html?search=similar%3A70585&view_mode=1#8

Fig.7. Sikke. □.⁵⁸ Melik Şemseddin İsmail (1164-1172)

Fig. 8. Histamenon nomisma⁵⁹. III. Romanos Argyros (1028-1034)⁶⁰

Fig. 9. Histamenon nomisma. III. Romanos Argyros (1028-1034)⁶¹

⁵⁸ Çap 31 mm, ağırlık 9.55 gram. Classical Numismatic Group, Inc., Mail Bid Sale 78 (14.05.2008), Lot 1930. <http://mehmeteti.150m.com/danishmendids/UE1322.html>

⁵⁹ Histamenon terimi başlangıçta tam ağırlıktaki altın *nomisma* için kullanılmış ve II. Nikephoros tarafından yan ölçü birimi tetarterona alternatif olarak tanıtılmıştır.

⁶⁰ Goodacre 1971, s.221, Tab. 80, 1. Benzer örnekler için bakınız; Grierson 1982, Pl. 51, 907; Sotheby's 1990, 755-756.; Sotheby's 1998, 511-512-513.; Sear 2006, s.351, 1819; Raeder 1987, s.130, 251-253; Grierson 1973, s.711-715, Plate LVI, 1a.2, 1b.2, 1d.1; Wroth 1966, Pl. LVII, 13.

Fig. 10. Hyperperon⁶². II. Ioannes Komnenos (1118-1143)⁶³

Fig. 11. Anonim Follis, Sınıf D.⁶⁴ I. Manuel Komnenos. (1143-1180)

⁶¹ Tolstoy'un çalışmasında, Fig. 8'de yer alan H. Goodacre'nin çalışmasındaki gibi, sikkenin ön ve arka yüzleri tam ters olarak sunulmuştur. 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar yapılan çalışmalarda farklı tanımlamalar bulunmakla birlikte, Bizans sikkelerinde kutsal kişi ve varlıkların tasvirleri daima ön yüzde yer almaktadır. Tolstoy 1991, s.62, 140, Table 80, 1.

⁶² Başlangıçta hyperpyron (Latince *perperum/saf*) terimi standart ağırlıktaki altın sikke için kullanılmıştır. Ayarı çok düşürüldükten sonra ise 14. yüzyılın ortasında basımı bırakılmıştır.

⁶³ Tolstoy 1991, 108, 153, 1. Benzer örnekler için bakınız; Grierson 1982, s.229-231, Pl. 62, 1066; Sotheby's 1990, 909-913; Sotheby's 1998, 565.; Sear 2006, s.391, 1940; Hendy 1999, s.256-258, Plate LXVI, 6-8. (Third Coinage, 1137-1143); Wroth 1966, s.555, Pl. LXVI, 6-8.

⁶⁴ Manisa Müzesi sikke seksiyonunda yer alan Figür 11'de yer alan Anonim Follis, Sınıf D bakır sikke ve Figür 12'de yer alan elektron aspron trachy nomisma birimi sikke 2010 yılında Müze'de yapılan çalışma sonunda sınıflanmış ve daha önce herhangi bir yayında yer almamıştır. Manisa Müzesi, Envanter No. 14661, 29 mm., 10.15 gr. Benzer örnekler için bakınız; Grierson 1982, 204-210, Pl. 56, 987.; Wroth 1966, 516, Pl. LXI, 6.

**Fig. 12. Elektron aspron trachy nomisma.
I. Manuel Komnenos (Type E, 1167-118?)⁶⁵**

⁶⁵ Manisa Müzesi, Envanter No. 2626, 31 mm., 4,1 gr. Benzer örnekler için bakınız; Grierson 1982, s.231-233, Pl. 64, 1086; Hendy 1999, s.303-304, Pl. XIII, 6d. (Type E, 1167-1183?); Sear 2006, s.396, 1961; Wroth 1966, s.570, Pl. LXIX, 6.

BİBLİYOGRAFYA

- Abû'l-Farac 1987 Abû'l-Farac İbnü'l-İbrî (G. Barhebraeus), *Chronicon Syriacum*, İngilizce'den Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, Ankara.
- Artuk 1971 İ.-C. Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, Cilt I, İstanbul.
- Artuk 1993 İ. Artuk, Artukoğulları Sikkeleri, İstanbul.
- Edhem 2006 İ. G. Edhem, Catalogue Des Monnaies Turcomanes, Elibron Classics.
- Ethem 1933 H. Ethem, İslami Nümismatik İçin Bir Bibliyografi Tecrübesi, Ankara.
- Goodacre 1971 H. Goodacre, A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire, London.
- Gökalp 2009 Z. D. Gökalp, Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri, Ankara.
- Grierson 1973 P. Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Leo III to Nicephorus III, 717–1081, Vol. Three; Part 1-2, Washington D.C.
- Grierson 1982 P. Grierson, Byzantine Coins, California.
- Helios 2008 Helios Numismatik, Münzen and Antike Kunst, Auktion 1, 17. und 18. April, München.
- Hendy 1999 M. F. Hendy, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Aleksius I to Michael VIII 1081-1261, Vol. Four, Part 1-2, Washington D.C.
- Komnena 1967-1996 Anna Komnena, *Alexiad*, İngilizce çev. Elizabeth A.S. Dawas, London; Türkçe çev. Bilge Umar, İstanbul.
- Mateos 1987 Urfalı Mateos, *Vekayinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, Türkçe çev. Hrnt D. Andreasyan, Ankara 1987
- Mihail Süryani Keşiş Mihail, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrnt D. Andreasyan, (TTK'nda basılmamış nüsha)
- Niketas 1995 Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, Ankara.
- Ostrogorsky 1995 G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Ankara.

- Özaydın 1993a Abdülkerim Özaydın, “Dânişmendliler” mad., *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, s. 469-474.
- Özaydın 1993b Abdülkerim Özaydın, “Dânişmend Gazi” mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, s. 467-469.
- Parlar 2001 G. Parlar, Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler, Ankara.
- Parlar 2006 G. Parlar, "Danişmendliler'in İktisadi Durumları, Paraları", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, (21-23 Nisan 2005, Erzurum), Bildiriler*, Erzurum, 391-402.
- Raeder 1987 J. Raeder, Die byzantinischen Münzen im Kestner-Museum, Hannover.
- Sayles 1998 W. G. Sayles, Ancient Coin Collecting V– The Romaion/Byzantine Culture, Ioala.
- Sayles 1999 W. G. Sayles, Ancient Coin Collecting VI – Non Classical Cultures, Ioala.
- Sayles-Spengler 1992 W. G. Sayles-W. F. Spengler, Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography, Vol. I-The Artuqids, Wisconsin.
- Sear 2006 D. Sear, Byzantine Coins and Their Values, second edition revised and enlarged, London.
- Sotheby's 1990 Sotheby's, An Important Private Collection of Byzantine Coins, Auction Catalogue Monday Nov. 2, New York.
- Sotheby's 1990 Sotheby's, The William Herbert Hunt Collection Highly Important Byzantine Coins, December 5-6, New York.
- Toltsoy 1991 I. I. Tolstoy, Byzantine Coins, Barnaul.
- Treadgold 1997 W. Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, California.
- Turan 1984 Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- Ünal 2008 C. Ünal, "The Reflection of Byzantine Coin Iconography to the Coins of Artuqids; The Figure of Virgin Mary Crowning the Emperor", E. Aslan, ed., *Proceedings of the International Symposium: Trade and Production Through the Ages*, (Konya, 25-28 November), 203-217.

- Ünal 2010 C. Ünal, Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir. (Yayımlanmamış doktora tezi.)
- Wroth 1966 W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, 2 Vols., Chicago.
- YKY 1994 YKY 1994, Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri 3, "Asya'dan Anadolu'ya inen Rüzgar"/ Beylikler Dönemi Sikkeleri, İstanbul.
- YKY 2009 YKY 2009, *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ ve Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük*, İstanbul.

Ceren Ünal